

Kielentutkijat kirjallisen puheen äärellä

Liisa Tiittula & Pirkko Nuolijärvi: *Puheen illuusio suomenkielisessä kaunokirjallisuudessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1401. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden Seura 2013. 637 s. ISBN 978-952-222-416-3.

Kaunokirjallisuuden kieli on aarreaitta puhutun ja kirjoitetun kielen suhteesta kiinnostuneelle, mutta Suomessa sitä ei ole juurikaan tutkittu – ainakaan viime aikoina tai modernein kielentutkimuksen välinein. Liisa Tiittulan ja Pirkko Nuolijärven suurteos *Puheen illuusio suomenkielisessä kaunokirjallisuudessa* paikkaa tätä aukkoa varsin kunnianhimoisesti, kaikkiaan 637 sivun (liitteet mukaan lukien) edestä. Kyseessä on yleiskatsaus eri aikoina julkaistun suomenkielisen kaunokirjallisuuden tapoihin esittää puhuttua kieltä, vieläpä eri genreissä (korkeakirjallisuus, nuortenkirjallisuus ja ajanvietekirjallisuus). Alun perin suomeksi kirjoitetun kirjallisuuden käsittely olisi jo yksistään mittava tehtävä, mutta kirjoittajat tekevät vastaavan katsauksen myös käännöskirjallisuuteen. Suomalaisen kirjallisuuden käsittely luo näin pohjan suomenoskirjallisuudelle ja antaa mahdollisuuden vertailuun. Käsillä on kronologisesti etenevä selvitys, joka tarkastelee puhutun kielen esittämisen ajallista muutosta yksittäisten edustaviksi katsottujen teosten ja kirjailijoiden kautta. Pääpaino on dialogin analyysissä, mutta teoksessa kiinnitetään huomiota myös kertojan osuuksiin, mikäli ne ovat puhekielisiä.

Kielentutkijan näkökulma kaunokirjalliseen puheeseen

Teos käsittelee kaunokirjallisuutta, mutta tekijöinä on kaksi kielentutkijaa ja kontekstina heidän edustamansa alat. Näitä

ovat puhutun kielen tutkimus (sosiolingvistinen variaationanalyysi ja keskusteluanalyysi) sekä käännöstiede. Lähestymistavoista erityisesti sosiolingvistiikka ja käännöstiede näkyvät siinä, miten teoksen tavoitteet on muotoiltu ja millaisiin seikkoihin analyysissä pääosin kiinnitetään huomiota. Kirjoittajia kiinnostavat puhutun kielen illuusion luomiseksi käytetyt kielimuodot sekä puheenomaisuus vuorovaikutuksen keinojen näkökulmasta. Lisäksi tavoitteena on kuvata ajallista ulottuvuutta eli sitä, miten puhutun kielen esittäminen on vaihdellut runsaan sadan vuoden aikana. (S. 12.) Kääntämisen kannalta kirjoittajia kiinnostaa esimerkiksi se, missä määrin alkuperäisteoksen puheen variaatio säilyy suomenoksessa ja miten variaatio merkitään näkyviin (s. 12–13). Tutkimuksen keskeinen konteksti on kansallinen ja historiallis-sosiaalinen (kirjoitusajankohdan yhteiskunnallinen ja kielellinen tilanne, ei niinkään kirjallisuushistoriallinen. Dialogia ei myöskään analysoida kerronnan muotona (vrt. Koivisto & Nykänen toim. 2013) vaan yksinomaan dialogin ja kerronnan puheenomaisuuden esittämisen kannalta. Esimerkiksi kertojan roolia dialogin välittämisessä ei kommentoida. Puheen esittämisessä kirjoittajia kiinnostaa eniten sosiaalinen variaatio (eri tavoin puhuvat henkilöahmot). Vuorovaikutuksen esittämisen keinojen analyysi jää sen sijaan vähemmälle, vaikka puheenomaisuutta käsitelläänkin analyysissä yleensä lyhyesti myös vuorovaikutuksellisuuden näkökulmasta.

Tutkimuksen aineisto on mittava. Tiittula ja Nuolijärvi ovat analysoineet tutkimusta varten yhteensä 200 suomenkielistä teosta, joiden ilmestymisajat ulottuvat 1800-luvun loppupuolelta 2000-luvun ensimmäiselle vuosikymmenelle. Mu-

kaan otetuissa teoksissa yhteistä on se, että niissä esitetään puhetta ja dialogia; mukana on sekä hyvin tunnettuja ja luetuja teoksia että vähemmän tunnettuja, mikäli ne ovat kiinnostavia puheen esittämisen kannalta (ks. s. 27–28). Aineiston laajuudesta huolimatta tutkimus on yksinomaan laadullista: analyysi etenee teoksesta teokseen, eikä esimerkiksi laskelemaan kiinnostuksen kohteena olevien piirteiden yleisyydestä esitetä.

Kaksi päälukua: kotimainen ja suomennoskirjallisuus

Teoksen maailmaan ohjaa johdannon lisäksi laajahko luku puhutun ja kirjoitetun kielen suhteesta ja puheen esittämisen keinoista kirjoitetussa kielessä; luku sopinee yleisesittelyksi kenelle tahansa aihepiiristä kiinnostuneelle. Itse tutkimus jakautuu kahteen päälukuun, joista ensimmäinen käsittelee alun perin suomeksi kirjoitettua kirjallisuutta ja toinen suomennoksia. Nämä pääluvut ovat lähes paralleelit sisäiseltä rakenteeltaan: kumpikin jakautuu kolmeen osaan, jotka käsittelevät kronologisesti korkeakirjallisuutta, nuortenkirjallisuutta ja ajanvieterkirjallisuutta (romanttista viihdettä ja dekkareita). Ajatuksena on, että eri generet eroavat toisistaan sen suhteen, kuinka puhekielisiä tai kirjakielisiä niiden dialogit ovat (s. 450). Painoarvoltaan luvut eivät kuitenkaan ole täysin vastaavia. Eroa on jo sivumäärissä: alun perin suomeksi kirjoitettua kirjallisuutta käsitellään 268 sivun verran, kun taas käännoiskirjallisuuden analyysiin käytetään 344 sivua. Huomiota kiinnittää se, että kotimaisen kirjallisuuden analyysi on taustoitettu huomattavasti kevyemmin: aiempaa tutkimusta puheen esittämisestä edustavat lähinnä kotimaiset murrepiirteisiin keskittyvät tutkielmat kaunokirjallisuuden kielestä. Niistä huomattava osa on kirjoitettu jo viime vuosisadan alkupuolella (esim. Niemisen 1934 tutkimus Juhani Ahon tyy-

listä). Voi kysyä, olisiko kansainvälisestä, modernimmasta tyyllintutkimuksesta ollut apua tarkastelun saattamisessa laajempaan kontekstiin. Katsaus osoittaa kuitenkin kiinnostavasti sen, että suomalaisen kaunokirjallisuuden kieli ei viime vuosikymmeninä ole ollut laajan kiinnostuksen kohteena. Katsaus kotimaiseen tutkimukseen on paikallaan myös sikäli, että käsillä oleva tutkimus painottuu pitkälti murrepiirteiden ja ylipäättään kielimuotojen variaation analyysiin, mikä on ollut myös varhaisen tyyllintutkimuksen kiinnostuksen kohteena.

Käännoiskirjallisuuden analyysissä teoreettinen tausta on huomattavasti vanhempi: luku alkaa perusteellisella johdannolla niihin käännoistieteen kysymyksenasetteluihin, jotka ovat olennaisia puheen kääntämisen kannalta. Lisäksi käsitellään kääntämisen normeja suhteessa puhekielen kääntämiseen – Tiittula on jopa haastatellut kustannustoimittajia heidän roolistaan puhekielisyyskysymyksien kääntämisessä. Kaikupohjaa käsittelylle luo myös se, että joistakin analysoitavista klassikkoteoksista (esim. *Huckleberry Finn*) on olemassa runsaasti kansainvälistä tutkimusta, jossa ruoditaan teoksissa käytettyjä kielimuotoja (ks. s. 394). Käännoiskirjallisuuden käsittely nojaa siis selvästi vanhempaan tutkimustraditioon kuin alun perin suomeksi kirjoitetun kirjallisuuden analyysi. Tämä ei tietenkään vie arvoa pioneerityöltä, jota kotimaisen kirjallisuuden käsittely edustaa: vaikka murteiden esittämisestä on olemassa yksittäisiä tutkimuksia, yleisesitystä eri kielimuotojen ja vuorovaikutuksellisten piirteiden esittämisestä kotimaisessa kirjallisuudessa eri aikoina ei ole tähän mennessä ollut.

Analyysin polttopisteet ja keskeiset havainnot

Kirjan analyysi keskittyy yhteen teokseen kerrallaan, ja se etenee kronologi-

sesti kunkin esiteltävän genren sisällä – sekä alun perin suomeksi kirjoittua kirjallisuutta että käännoiskirjallisuutta käsittelevissä pääluvuissa. Tämä palvelee hakuteosmaisuuutta ja toisaalta sitä kirjan yleisajatusta, jonka mukaan käsiteltävän teoksen kielelliset valinnat heijastavat ilmestymisajan suhtautumista puhuttuun kieleen yleisemminkin. Toisaalta näin saadaan tuloksia, jotka ovat osittain samankaltaisia riippumatta siitä, käsitelläänkö kotimaista vai käännoiskirjallisuutta. Kirjassa todetaan esimerkiksi, että nuortenkirjojen kielimuoto oli sekä kotimaisessa että käännoistyssä kirjallisuudessa 1950-luvulle saakka varsin kirjakielistä, minkä jälkeen puhekielen käyttö on lisääntynyt ja sen esittämiseen käytetyt keinot monipuolistuneet (s. 192, 509–510). Romanttinen viihdekirjallisuus sen sijaan esittää puheen kirjakielistä ja muodollisena riippumatta siitä, onko se kirjoitettu alun perin suomeksi vai ei.

Kirjoittajien ajatus siitä, että genre vaikuttaa puhekielen määrään, tulee vakuuttavasti todistetuksi. Vaikka 1950- ja 1960-luku näyttävät yleisinä vedenjakajina puhutun kielen esittämisessä, kiinnostavia eroja löytyy eri genrejen sisältä. Esimerkiksi suomeksi kirjoitetussa korkeakirjallisuudessa puhutun kielen asema on historian saatossa vaihdellut. Suomalaisen kirjallisuuden alkutaipaleella (esim. Aho, Kianto, Jotuni, Lassila) ammennettiin erityisesti itämurteista, mutta sotien välisenä aikana havaitaan yllättäen kirjakielistymisen tendenssi (tämän on alun perin todennut Hormia 1971). Väinö Linnan *Tunteittoman sotilaan* ja Veijo Meren teosten myötä dialogit lähentyivät autenttista puhetta, mutta 2000-luvulla on kirjoittajien mukaan menty osin kirjakielistempään suuntaan. Nuortenkirjallisuudesta todetaan, että se noudattelee yleistä puhekielistymisen tendenssiä, kun taas romanttinen viihde ja dekkarit ovat säilyneet kielimuodoltaan konservatiivisempina.

Käännoiskirjallisuutta käsittelevän luvun keskeinen tulos on, että käännoiset ovat keskimäärin kirjakielistempää kuin alkukielineen teos ja että puheen illuusion luomisessa ovat käytössä harvemat keinot kuin alun perin suomeksi kirjoitetussa kirjallisuudessa. Erityisen kiinnostavaa luvussa ovat uudelleenkäännoisten analyysit. Kirjoittajat pystyvät niiden avulla osoittamaan, että puhekielen muuttunut asema Suomessa vaikuttaa siihen, millaisia käännoiset ovat eri aikoina olleet. Kuten kirjoittajat toteavat, ”uudelleenkäännoiset tarjoavat kiinnostavan näkymän sekä puhekielen esittämiseen eri aikoina että suomennos- ja alkuperäiskirjallisuuden väliseen suhteeseen” (s. 379). Esimerkiksi Mark Twainin *Tom Sawyeristä* ja *Huckleberry Finnistä* on kummastakin olemassa viisi erikäistä suomennosta. Kirjoittajat havaitsevat paitsi trendin kielellisen vaihtelun ja puhekielistymisen yleisestä lisääntymisestä, myös muita kiinnostavia yksityiskohtia. Tom Sawyerin suomennoksista vanhinta lukuun ottamatta kaikki suomennostajat laittavat mustan Jimin suuhun kielimuodon, joka poikkeaa valkoisen päähenkilön Tommin puheesta, mikä vastaa alkuperäisen teoksen ratkaisua. Eroa on kuitenkin siinä, mikä kielimuoto Jimille on valittu: vuonna 1926 julkaistussa Yrjö Kivimiehen suomennoksessa Jim puhuu kieltä taitamattoman, ei-äidinkielineen suomea, kun taas 1970-luvulla ilmestyneessä Jarkko Laineen suomennoksessa Jimin puhepartena on lounaismurre. Kirjoittajat tulkitsevat kielimuodon valinnan heijastelevan yleisemminkin sitä, miten vähemmistöihin on eri aikoina suhtauduttu.

Kirjan tekijät vaikuttavat olevan omimmillaan juuri silloin, kun he analysoivat teosten sisäistä kielellistä vaihtelua ja kielimuotoja, joiden avulla luodaan sosiaalisia eroja henkilöhahmojen välille. Tällaisessa kehyksessä yksittäisten murren tai puhekielen piirteiden poimiminen tai niiden puutteen osoittaminen analysoita-

vista näytteistä näyttäytyy erityisen mielekkäänä. Samoin monessa kohtaa esitetyt väitteet siitä, että puheenomaisuuden vaikutelma voi syntyä melko vähäisinkin keinoin ja että puheenomaisuuden vaikutelma ei riipu yksistään valitusta kielimuodosta, tulevat vakuuttavasti osoitetuiksi. Sen sijaan yleiset luonnehdinnat siitä, miten dialogiin tuodaan ”keskustelunomaisuutta” jäävät paikoin deskriptiivisille tasolle. Kirjoittajat esittävät toistuvasti, että puheenvuorojen sitominen toisiinsa esimerkiksi konjunktioiden, toiston ja ellipsin avulla luo vuorovaikutuksellisuutta (esim. s. 98, 101). Itselleni heräsi kysymys, eivätkö nämä piirteet ole pikemmin yleisiä koherenssin luomisen keinoja kuin erityisesti puhutun vuorovaikutuksen piirteitä. On myös syytä ottaa huomioon, että esimerkiksi toisto ei palvele kontekstista riippumatta aina samaa päämäärää. Kirjan analyysi ei siis useinkaan kohdistu siihen, mitä vuorovaikutuksellisia tarkoituksiperiä tietyt kielelliset tai vuorotteluun liittyvät piirteet palvelevat, vaan ne niputetaan keinoiksi luoda puheen illuusiota. Keskusteluntutkijaa pohdituttavat myös sellaiset huomiot, joiden mukaan jokin dialogi koostuu liioitellun lyhyistä lauseista (ks. esim. analyysi Veijo Meren dialogeista s. 123–127). Jos dialogin repliikit ovat yhden lausuman mittaisia, mistä näkökulmasta ne ovat liioitellun lyhyitä? ”Aidon” keskustelun vai sellaisen kirjoitetun puheen, johon olemme tottuneet (ks. Nykänen & Koivisto 2013: 24–25)? Entä mikä osuus nopeatempoisesti etenevän keskustelun vaikutelman synnyssä on sillä, että johtolauseet puuttuvat?

Lopuksi

Tiittulan ja Nuolijärven teos on merkittävä kontribuutio kaunokirjallisuuden kielen ja puhutun ja kirjoitetun kielen suhteen tutkimukseen. Ainutlaatuista lieenee muutoksen ja historiallisen kehityksen tarkastelu mikrotasolta. Teoksen kiis-

tattomia vahvuuksia on kattavuus: tarkasteltu historiallinen aikajänne on pitkä ja aineisto varsin monipuolinen. Perusteellinen käännoiskirjallisuutta koskeva luku tuntuu istuvan luontevaksi, nimenomaan suomen kielen näkökulmasta kirjoitetuksi jatkoksi sekä kääntämisen normeja ja konventioita käsittelevään tutkimukseen että kansainväliseen tutkimukseen murteiden ja eri kielimuotojen käytöstä kirjallisuudessa.

Kirjan luonne yleisesityksenä asettaa luonnollisesti rajoituksia sille, kuinka tarkkaan analysoitaviksi valittuja ilmiöitä voidaan käsitellä. Kirjan ote on vahvan deskriptiivinen, ja esimerkkejä on erittäin runsaasti (yhteensä 310): usein tekijät tuntuvat luottavan siihen, että esimerkit puhuvat puolestaan. Toisaalta sen osoittaminen, minkä murteen piirteitä jossakin yksittäisessä katkelmassa hyödynnetään (esim. ”Pransun Hilman sanasto ja murrepiirteet ovat perihämäläisiä”, s. 118), ei välttämättä asetu aina ainaakaan eksplisiittisesti teoksen laajempaan kontekstiin. Luvut ovat myös esitystavaltaan ja käsitteletarkuudeltaan epätasaisia: esimerkiksi käännetyn romanttisen viihteen analyysistä puuttuvat kokonaan alkukieliset tekstit (koska niitä on kirjoittajien mukaan huonosti saatavilla, ks. s. 510), ja analyysi on paljon impressionistisempaa (dialogeja luonnehditaan esimerkiksi kaavamaisiksi tai teatraalisiksi menemättä yksityiskohtiin) kuin esimerkiksi käännettyjen dekkareiden analyysissä. Tämä saa lukijan pohtimaan, onko paralleelin rakenteen tavoittelu kahden pääluvun välillä ollut kaikilta osin onnistunut ratkaisu.

Teos sopii nähdäkseni loistavasti harkiteokseksi: kirjaan sisältyy sekä kirjailija-, kääntäjä-, teos- että asiansanahakemisto. Lisäksi kronologisen rakenteen ansiosta kirjasta on helppo löytää tietoa eri aikoina ilmestyneistä teoksista ja ajankohdan yleisistä tendensseistä. Jäin silti miettimään vaihtoehtoisia tapoja jäsen-

tää tutkimus. Tähän minut ohjasi se, että analyyseissä ja aineistonäytteissä toistuu tiettyjä piirteitä, jotka olisivat mahdollistaneet katsausten tekemisen teoksen sisään tai motivoineet jopa temaattisen jäsenyyksen kronologisen sijaan. Monet niistä olisivat myös kiinnostavia jatkotutkimusaiheita. Kirjoittajat tekevät pitkin teosta havaintoja esimerkiksi riitadiskursin piirteistä useissa eriaikaisissa teoksissa (Kiven *Seitsemän veljestä*, Hotakaisen *Sydänkohtauksia*, Tervon *Minun sukuni tarina*, Mörön *Pulukeikka*, Mobergin *Sänkt sedetyg*); riidan esittäminen dialogissa olisi voinut olla ikkuna valittujen vuorovaikutuskeinojen ja meneillään olevan toiminnan suhteen tarkasteluun yleisemminkin. Toinen esimerkki aineistonäytteissä toistuvista piirteistä on metapuhe. Tekijät toteavat, että monissa 1900-luvun lopun romaaneissa joko kertoja tai henkilöhahmot itse kommentoivat kielimuodon valintaa (s. 338). Asiaa ei kuitenkaan käsitellä sen yleisemmin, vaikka esimerkkejä metapuheesta löytyy jatkuvasti pitkin teosta (ainakin s. 126, 190, 210, 212, 219, 224, 338–340, 348, 414, 485, 486, 548). Toistan havainnollistukseksi katkelman esimerkistä 112 (s. 210), joka on peräisin Sariolan dekkarista *Leivätön pöytä on kalettu* (1958):

Lukuun ottamatta toistuvaa ”meinaamista” Pöyhösen kielenkäytössä oli muuten koko lailla sivistynyt sävy. Susikoski sai aiheen tiedustella: – Oletko käynyt muuta kuin kansakoulun?

Aineiston runsaus olisi jälleen antanut mahdollisuuden katsauksenomaiseen lukuun, jonka avulla olisi voinut myös pohdita tekijöitä kiinnostavaa kysymystä kirjoitusajankohdan kielinormeista ja arvosuksista siitä näkökulmasta, miten niitä eksplikoidaan kertojan tai henkilöhahmojen suulla.

Kaikkiaan voi todeta, että *Puheen illuusio suomenkielisessä kaunokirjallisuudessa* on runsauden sarvi, joka toivottavasti inspiroi kielen ja kirjallisuuden suhteesta kiinnostuneita tutkijoita ja opiskelijoita aiheen pariin. Kuten sanottua, teosta lukiessa törmää nopeasti moniin kiinnostaviin havaintoihin ja ilmiöihin, joista voisi poimia aiheita yksityiskohdaisempaan jatkotutkimukseen. Teoksen merkittävin anti on ymmärtääkseni seikkaperäinen selvitys siitä, miten murteita ja kielimuotojen variointia on käytetty eri aikoina kaunokirjallisuuden keinona. Vielä lisätutkimusta kaivannee se, millaisia kielellisiä keinoja vuorovaikutuksen esittämiseen käytetään ja mikä niiden suhde on toisaalta aitoon keskusteluun ja toisaalta kirjallisiin puheen esittämisen konventioihin.

AINO KOIVISTO
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Lähteet

- HORMIA, OSMO 1971: Suomalaisen proosan dialogista. – Pertti Hallikainen (toim.), *Juhlakirja Väinö Kaukosen täyttäässä 60 vuotta 18. III 1971* s. 16–33. Kirjallisuudentutkijain Seuran Vuosikirja 25. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KOIVISTO, AINO – NYKÄNEN, ELISE (toim.) 2013: *Dialogi kaunokirjallisuudessa*. Tietolipas 242. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NIEMINEN, KAARLO 1934: *Juhani Ahon sanataide. Tyylintutkimus*. Porvoo: WSOY.
- NYKÄNEN, ELISE – KOIVISTO, AINO 2013: Näkökulmia kaunokirjalliseen dialogiin. – Aino Koivisto & Elise Nykänen (toim.), *Dialogi kaunokirjallisuudessa* s. 9–56. Tietolipas 242. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.